

Open access – az etikai alapelvek szemszögéből?

Az etikai kódex értékkeretet ad a tevékenységeknek egy szakmán belül, a szakmai csoportokon belül a döntések alapját képező megfontolások és meggyőződések közös elfogadásának kifejeződése. A teljesség igénye nélkül alapvető témákat és meggyőződések fogalmát meg. Ezzel egy-egy szakmai csoport önfogadását mértékadóan meghatározza, támogatja az egyéni véleményalkotást és a személyes döntéshozatalt etikai kérdésfeltevéseknél.

Mennyire releváns az etikai kódex az időszzerű könyvtári és információs munka szakmai kérdéseinél? Ezt vizsgálja a cikk az open access példáján keresztül. E célból kritikusan veszi szemügyre a *Könyvtár & Információ Németország (Bibliothek und Information Deutschland = BID)*, az *Amerikai Könyvtári Egyesület (American Library Association = ALA)*, és a *Könyvtári Egyesületek és Intézmények Nemzetközi Szövetsége (International Federation of Library Associations and Institutions = IFLA)* kiadványait.

Az open access mint a hozzáférés és információterjesztés elve

Az internet lehetőséget ad az információk korlátlan elektronikus terjesztésére – a tudományos irodalom világszerte szétküldhető digitális formában. Ez a fejlődés eredményezte 2001-ben a *Budapesti Open Access Initiative* létrejöttét és egy évre rá az open access elvének átfogó megfogalmazását: az open access azt jelenti, hogy a tudósok tudományos eredményeiket az interneten ingyenesen mindenki számára hozzáférhetően közzéteszik, azért hogy az érdeklődők a teljes szövegeket elolvashassák, letölthessék, másolhassák, terjeszthessék, nyomtathassák, kereshessenek benne, és bármilyen legális módon használhassák pénzügyi, műszaki és jogi korlátozások nélkül.

Ez a definíció az információhoz való hozzáférés támogatása mellé az open access jellemzőjeként a használatot és terjesztést is hozzávette, de a tu-

dományos irodalmon belül csak kevés publikációs formátumra és információfajtára szorítkozott. A könyvtárak, mint az open access lehetséges intézményi segítői még nem lettek megemlítve.

A „Berlini Nyilatkozat” két év múlva tovább bővítette és pontosította az open access fogalmát: az emberi tudás és kulturális örökség átfogó forrása-ként jelölte meg a nyílt hozzáférést. Az open access publikációk közé sorolta az eredeti kutatási eredményeket, metaadatokat, forrásadatokat, képi és grafikus anyagokat. Az open access hatáskörét az egyedi és intézményi támogatási lehetőségek megkülönböztetésével jelentősen kiterjesztette.

Az UNESCO a könyvtárak stratégiai feladatának jelöli ki, hogy az open access elvet továbbfejleszték, támogassák, a döntéshozókkal és fenntartókkal szemben kiálljanak mellette.

A „Berlini Nyilatkozat” az open accesst a tudás átfogó és szabadon hozzáférhető víziójaként írja le. Így közvetlen összefüggésbe kerül az információkhoz való szabad és korlátlan hozzáférés szakmai etikai alapelvevel, amely Németországban az alaptörvény 5 cikkelyéből vezethető le: mindenkinek joga van véleményét szóban, írásban és képi úton kinyilvánítani és terjesztenie, és általánosan hozzáférhető forrásokból korlátozás nélkül tájékozódnia.

A könyvtári és információs szakmák etikai alapelvei Németországban

Németországban a könyvtárügynek 2007 óta van etikai kódexe, amely az IFLA *FAIFE* bizottsága (*Információhoz-férés és a Kifejezés Szabadságának Bizottsága = Committee on Freedom of Access to Information and Freedom of Expression*) munkájának hatására készült el az alábbi célkitűzések szem előtt tartásával: 1. a könyvtári és információs szakmák etikai alapelveinek összefoglalása, 2. a német viszonyokra való alkalmazás, 3.

olyan megfogalmazások megtalálása, amelyek a hétköznapi életben való alkalmazást megkönnyítik, 4. olyan fejlődés elindítása, ami a könyvtárosok szakmai tudatának részévé teszi az etikai normákat.

Az etikai alapelvek nem tartalmazzak kifejezett utalást az open access elvére és a könyvtárak szerepére. Az alapelvek „további feladatok” részében vannak csupán általános megjegyzések: „Támogatjuk a tudományt és a kutatást az információk, források rendelkezésre bocsátásával és az ezekkel kapcsolatos szolgáltatásokkal”, illetve: „Törvényes jogszabályi keretek között adatokat és teljes szövegeket bocsátunk rendelkezésre az interneten a hozzáférés javítása érdekében”. Mindkét kijelentés a fölérendelt alapelvekre hivatkozik, vagyis az információkhoz való szabad és korlátlan hozzáférés biztosítására, de az open access jelentőségére és távlataira való hivatkozás nélkül.

Az ALA etikai kódexe

Az Egyesült Államokban az ALA már 1939-ben kiadott egy becsületkódexet, melyet összesen háromszor (1981, 1995, 2008) dolgozott át. Már a bevezetőben utal a szakma öntudatára, hogy álljon ki az információszabadság mellett: „A tájékozott polgárságra alapozó politikai rendszerben olyan szakma képviselői vagyunk, amely kifejezetten el van kötelezve az intellektuális szabadság és az információkhoz való szabad hozzáférés ügyéhez.” Az ALA kódexe összesen nyolc alapvető kijelentést tartalmaz, de éppúgy, mint a német alapelvek, nem említi az open accesst. Az alapvető kijelentések közül a negyedik etikai alapelveként megfogalmazza a szellemi tulajdon tiszteletben tartását és az érdekegyeztetés segítségét az információhasználók és jogtulajdonosok között: „Tiszteletben tartjuk a szellemi tulajdon védelmét, segítjük az információt használók és a jogtulajdonosok közötti érdekek egyensúlyának megteremtését.” Konkrétabb utalás vagy további kijelentések nincsenek.

Az IFLA etikai kódexe

Az IFLA a szabad véleménynyilvánítás és az információkhoz való nyílt hozzáférés jogainak megvalósításánál a könyvtárakat a FAIFE-bizottságon keresztül képviseli. Ez a bizottság hosszú évek munkájával olyan etikai kódexet hozott létre, amely 60 ország hasonló dokumentumain alapszik, és először tett arra kísérletet, hogy szakmai etikai alapelveket fogalmazzon meg. Az IFLA a könyvtá-

rosok és a többi információs szakember etikai kódexét 2012 augusztusában fogadta el.

A kódex hat tematikus szakaszra tagolódik, melyeket egymás után részleteiben elemez. Az open access fogalmát alapelveként kezeli a tudományos irodalom és a kutatási eredmények publikálása kapcsán az „Open access és a szellemi tulajdon” szakaszban. Ez a szakasz az open access, open source és open license alapelveinek támogatását abból vezeti le, hogy a könyvtárhasználók számára az információkhoz való lehetséges hozzáférés a médiumtól és formátumtól függetlenül valósuljon meg. Ezzel etikai szempontból az open accesst egyértelműen könyvtári feladatként definiálja. A szakasz további részében a lehetséges gyakorlati megvalósítást konkretizálja a szerzők és egyéb alkotók szellemi tulajdonjogaira való hivatkozásokkal, valamint a licenckel kezelésére, az információkhoz való hozzáférésre tér ki.

A három kódex összehasonlításánál egyedülálló a szellemi tulajdonra vonatkozó jogi alapelvek továbbfejlesztése érdekében a politikai lobbizásra való felhívás: a könyvtárosok és információs szakemberek bátorítsák a kormányokat, hogy a szellemi tulajdon területén egyensúly alakuljon ki a jogtulajdonosok és a könyvtárak érdekei között.

Véggözetítés

A német szakmai szövetség, az ALA és az IFLA szakmai etikai kódexe lényeges részeikben a nyílt hozzáférés alapjogának jelentésére alapoznak. Vagyis a könyvtárak partnerként lépnek fel az információhasználók és a jogtulajdonosok között és kiállnak a szellemi tulajdonjog mellett.

Egyedül az IFLA kódexe fejt ki konkrétan az open access etikai jelentőségét a könyvtárak szempontjából. Az IFLA által megfogalmazott vezérelvek az open access jelentőségét tekintve meghaladják a német etikai alapelvekben megfogalmazottakat. Ezért a német etikai kódex bővítése és átdolgozása mindenképp javallott. Mivel annak idején a „Berlini Nyilatkozat”-ban a német könyvtárak kiálltak az open access mellett, ezért az etikai kódex pontosítását is el kell végezniük.

/BOYER, Jens: Open Access – ein Aspekt ethischer Grundsätze? = Bibliotheksdienst, 47. köt. 3–4. sz. 2013. p. 231–238./

(Burmeister Erzsébet)